

**ПРО ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕФЕКТИВНОСТІ
ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ ПРИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗАНОМУ
НАВЧАННІ ВИДІВ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Вивчення іноземної мови в немовному вузі в наш час – це оволодіння новим засобом комунікації для певної професійної діяльності. Програма з іноземної мови для немовних спеціальностей ставить перед студентами завдання формування вмінь у різних видах мовленнєвої діяльності. Це дає можливість читати літературу з фаху і брати участь в усному спілкуванні з тем професійної діяльності. Усне повідомлення може успішно здійснюватись тільки в тому випадку, якщо спеціаліст у рівній мірі володіє і мовленням, і аудіюванням.

Для вирішення поставлених програмою завдань особливо важливим є кероване взаємозв'язане навчання різних видів мовленнєвої діяльності. Формування мовленнєвих вмінь здійснюється одночасно в змінному послідовно-часовому співвідношенні, на ґрунті загального мовного матеріалу.

В цій статті розглядаються загальні психологічні характеристики аудіювання і мовлення, які повинні бути враховані при розробці методики взаємозв'язаного навчання різних видів мовленнєвої діяльності, а також характеристики певного рівня розвитку іншомовних здібностей, які забезпечують оволодіння мовленнєвою діяльністю іноземною мовою.

Як показують дослідження аудіювання і мовлення тісно взаємозв'язані. Являючись видами мовленнєвої діяльності, вони виконують одну і ту ж функцію – комунікативну і мають єдину фізіологічну основу – другу сигнальну систему. За думкою Н.І.Жінкіна, мовленнєві сигнали, які сполучуються один з одним вегетативними реакціями, формують динамічний стереотип. Він утворюється на різних рівнях і являє собою сталон для порівняння, без якого неможливі ані сприйняття, ані виникнення мови.

Однією з психологічних детермінант, які мають вирішальне значення для аналізу процесу аудіювання і мовлення, є проблема моворозуміння. І аудіювання, і мовлення характеризуються певною структурною організацією, в якій виділяються три рівні (І.А.Зімня):

- спонукально-мотиваційний,
- аналітико-синтетичний,
- виконавчий.

Потреба студентів в вербальному спілкуванні визначає спонукально-мотиваційний рівень. Спонукуванням до аудіювання і мовлення у звичайному житті слугують зовнішні і внутрішні мотиви, які виникають у людини в процесі її життєдіяльності. При аудіюванні на цьому рівні визначається: що, коли, навіщо, чому, з якою метою і як слухати. І при мовленні тут визначаються комунікативний намір і задум висловлювання. При рецептивному виді мовленнєвої діяльності студент повинен проникнути в готовий

задум, йому потрібно вилучити з пам'яті саме ті слова і граматичні структури, якими оформлений задум. Чим швидше і вірніше буде це вилучення, тим на більш високому рівні буде протікати процес розуміння. Мотиваційна сторона визначає динаміку і характер усіх видів мовленнєвої діяльності.

Мотиваційно-спонукальна фаза діяльності, її мотив входить у внутрішню структуру діяльності, визначаючи і спрямовуючи її.

Другою фазою діяльності є її орієнтувально-дослідницька частина, яка спрямована на дослідження умов діяльності, виділення предмета діяльності, розкриття його властивостей. Аналітико-синтетична фаза діяльності передбачає вибір і організацію засобів і способу формування і формулювання власної чи чужої думки в процесі мовленнєвого спілкування.

Третя фаза діяльності – виконавча, реалізуюча. Вона може бути зовні вираженою і зовні не вираженою. Так, виконавча фаза слухання зовні не виражена, тоді як виконавча, моторна частина діяльності мовлення очевидна, зовні яскраво виражена в артикулярних рухах того, хто говорить.

Поряд зі структурною організацією мовленнєва діяльність характеризується також предметним (психологічним) змістом. Предметний зміст діяльності містить умови діяльності, які визначаються такими елементами її змісту як предмет, засоби, знаряддя, продукт, результат і т.ін. Предметом аудіювання і мовлення є думка як форма відображення предметів і явищ дійсності. На цей предмет направлена потреба, яка проявляється в аудіюванні і мовленні, і в ній реалізується їх мета. Мовлення і мова є способом і засобом формування і формулювання власної думки при аудіюванні.

Н.І.Жінкін визначив загальномовленнєвий механізм, який зумовлює процес аудіювання і мовлення: а) складання слів з елементів; б) складання фраз із слів. Дія операційного механізму здійснюється через загальні психологічні механізми: обмірковування, пам'ять, випереджаюче відображення. При взаємозв'язаному навчанні аудіювання і мовлення функціонування цих механізмів здійснюється таким чином: при аудіюванні через механізм обмірковування виявляються сенсові зв'язки, які визначають сенсову організацію вербального матеріалу, який сприймається. Як операційний механізм діє сенсове перекодування.

Як вказує І.А.Зімня, в мовленні обмірковування визначає сенсоорганізацію відтвореного виразу, його поєднаність.

При навчанні, аудіюванні і мовленні механізм довготривалої пам'яті забезпечує збереження слухово-артикуляційних образів, слів, словосполучень, правил їх сполучення, пізнання і розуміння слів, словосполучень в аудіюванні і їх відбір в мовленні. Довготривала пам'ять як сховище знань залучає в кожній мовленнєвій дії не тільки мовний досвід, але і знання в цій області, з якою пов'язаний предмет інформації. В умовах немовного вузу від рівня знань, від ступеня ерудиції залежить глибина розуміння при сприйнятті іноземної мови.

Оперативна пам'ять обслуговує сам акт спілкування, процес аудіювання. При аудіюванні об'єктом рецепції є ряд сигналів, які послідовно надходять. Це ускладнює аналіз і синтез при сприйманні мови на слух. Для того щоб впізнати слово, потрібно, щоб свідомість утримувала всю звукову послідовність, з якої це слово складається, щоб зрозуміти фразу, необхідно утримування в пам'яті всіх слів, з яких складається вислів і т. д. Оперативна пам'ять виконує завдання утримання в свідомості наявного набору сигналів при аудіюванні.

Механізм випереджаючого відображення в продуктивному виді мовленнєвої діяльності – мовленні проявляється як випереджаючий синтез, а в рецептивному виді мовленнєвої діяльності – аудіюванні – як імовірне прогнозування. Прогнозування забезпечує точність, плавність і швидкість мовної дії, але за умов немовного вузу при навчанні іноземної мови, якою студенти ще не володіють, прогнозування як механізм мовної дії сформований недостатньо. Неспроможність оцінити лінгвістичну ймовірність призводить до зниження можливості сприйняття мови. Тобто, при організації взаємозв'язаного навчання необхідно звернути увагу на формування цього механізму.

Таким чином, аналіз таких психологічних механізмів, як обмірковування, пам'ять, випереджаюче відображення, свідчить про єдність механізмів сприйняття і відтворення мови. Вони характеризуються низкою загальних психологічних рис, що має важливе значення для організації взаємозв'язаного навчання в немовному вузі. Цю схожість можна використати при формуванні мовленнєвих вмінь виділяти і організовувати інформацію, узагальнювати, передбачати, інтерпретувати і оцінювати інформацію.

Для ефективності організації взаємозв'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності в немовному вузі крім перерахованих детермінант необхідно вказати і на такі індивідуально-психологічні особливості студента, як здібність до оволодіння іноземною мовою, так і засвоєння ним нової мовної системи як засобу мовленнєвої діяльності, здійснюється з різною мірою легкості і затрат часу.

Основу структури іншомовних здібностей складають якості психологічних процесів. В мовній діяльності всі психологічні процеси виступають разом, як функціональний орган і дають можливість здійснювати складні розумові дії. Ефективність оволодіння іноземною мовою при взаємозв'язаному навчанні видів мовленнєвої діяльності визначається і рівнем розвитку певних психічних процесів в структурі здібностей.

У студентському віці в період оволодіння іноземною мовою інтелектуальні функції того, хто вчиться, перебувають вже на досить високому рівні розвитку. На цьому етапі якості психічних процесів стають головними факторами, які визначають легкість становлення іншомовної мовленнєвої діяльності. Тому правомірне ствердження залежності успішного засвоєння іноземної мови в студентському віці від якості психічних процесів та інших

психічних факторів, які складають спеціальні іншомовні здібності. Нові фактори, мета і умови діяльності формують нові, спеціальні іншомовні здібності.

В цьому плані цікаве дослідження А.І.Зімньої: зв'язок успішності у вивченні іноземної мови з конкретними механізмами мовленнєвої діяльності на іноземній мові і такими проявами розумової діяльності, які специфічні саме для мовленнєвої діяльності. Виходячи з аналізу протікання мовленнєвої діяльності, автор виділяє показники психічних процесів, які безпосередньо пов'язані з мовною діяльністю: а) логіка побудови ланцюжка суджень, б) актуалізація найбільш ймовірних для даного вербального контексту гіпотез, в) ймовірне прогнозування мовленнєвої ситуації, г) обсяг оперативної пам'яті, д) виявлення мовного правила.

Здібності, як індивідуально-психологічні особливості особистості, не протиставляються іншим властивостям особи – особливостям пам'яті, розуму, емоційним властивостям. Якщо яка-небудь із властивостей відповідає вимогам діяльності або формується під впливом цих вимог, то цю індивідуально-психологічну особливість особи розглядають як здібність.

Вивченню іншомовних здібностей приділяється велика увага, особливо складу іншомовних здібностей, специфіці психічних процесів студентів, які навчаються різних видів мовленнєвої діяльності. Необхідність вивчення складу структури і динаміки іншомовних здібностей витікає з того факту, що мовленнєва діяльність іноземною мовою є специфічною і в процесі оволодіння нею студенти ризикують між собою легкістю і швидкості просування.

Увага психологів і педагогів частіше за все буває звернена на здібних і менш здібних до оволодіння іноземною мовою студентів, їм приділяє особливу увагу і основний час навчальних занять. Питання ж про облік і контроль індивідуально-психологічних здібностей студентів з середнім рівнем розвитку іншомовних здібностей до цього часу не підіймався, тоді як облік здібностей середньоздібного студента в процесі взаємозв'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності дозволив би підняти ефективність оволодіння іноземною мовою в неможливому вузі.

Вивчаючи особливості сприйняття, пам'яті і мовленнєвоміркуючої діяльності студентів, які характеризуються середнім рівнем розвитку іншомовних здібностей, можна виявити характерні для даної групи особливості структурних компонентів іншомовних здібностей.

Очевидно, що середній рівень розвитку іншомовних здібностей являє собою неоднорідну, нестійку освіту, яка схильна до змін і впливів системи навчання і сприйняття. Особливо цікава роль перцептивних факторів, слухової і зорової пам'яті в процесі аудіювання і мовлення. Модальність подання мовленнєвого матеріалу значно впливає на обсяг короточасної пам'яті середньоздібних студентів. Спостерігається наявність тенденцій

переваг зорового сприйняття при заучуванні. І це, як відзначає у своєму дослідженні А.Т. Алибіна, зумовлюється характером навчальної діяльності, в процесі якої переважає заучування з друкованого, письмового тексту (книги, словники, записи і т. ін.).

За показниками логічної пам'яті середньоздібні студенти близькі до здібних, відрізняються від них лише за показниками механічної пам'яті. Але остання не є ведучим компонентом структури іншомовних здібностей, вона може бути компенсована іншими компонентами, зокрема, добре розвиненою логічною пам'яттю. Причина ж недостатнього розвитку пам'яті у середньоздібних студентів криється не в самому мнемонічному факторі, а в розумових якостях тих, кого випробовують, що не дозволяє їм застосовувати при заучуванні логічний спосіб запам'ятовування.

В структурі іншомовних здібностей велику роль відіграє мовленнєвий слух. Недостатньо розвинений у студентів з середнім рівнем розвитку іншомовних здібностей, він може гальмувати навчання видів мовленнєвої діяльності.

Ця категорія студентів неоднорідна: деякі з них за рядом особливостей виявляють велику схожість зі здібними студентами, інші - з менш здібними. Попередні дані дослідження цієї групи студентського колективу дають можливість припустити, що середньоздібні до іноземної мови студенти мають великі потенційні можливості, які можуть бути реалізовані при формуванні і розвитку тих компонентів структури іншомовних здібностей, рівень розвитку яких в даний момент гальмує навчання різних видів мовленнєвої діяльності.

Ефективність оволодіння іноземною мовою при взаємозв'язаному навчанні видів мовленнєвої діяльності багато в чому залежить не тільки від тих психологічних механізмів, які можуть бути покладені в основу методики взаємозв'язаного навчання, але і від рівня здібностей до іноземної мови, які виступають як складний комплекс психологічних властивостей людини, що забезпечує успіх діяльності.

Надійшла до редколегії 10.09.99